

Секція: Психологія, педагогіка, освіта, філософія та філологія

Сєромаха Наталія Євгенівна

кандидат психологічних наук, доцент

ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"

м. Старобільськ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОСТАВЛЕННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства, науки і освіти особливо актуальною є проблема інтеграції дітей з порушеннями розумового розвитку в соціумі, вирішення якої передбачає не тільки компенсацію інтелектуальних порушень, а й розвиток особистісних структур, необхідних для нормальної адаптації до життя. Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодження оцінок, намагань індивіда, його особистих можливостей зі специфікою соціального середовища.

Розвиток і саморозвиток особистості багато психологів і педагогів правомірно пов'язують з розвитком самосвідомості. При цьому стверджується, що однією з умов саморозвитку є стимулювання різних видів рефлексії, допомога у формуванні самоповаги, самоцінності, самоприйняття, впевненості в собі як у суб'єкті власної діяльності. Високий рівень розвитку самосвідомості відбивається, головним чином, в позитивному самостворенні особистості. Самостворення має регулюючий вплив практично на всі аспекти поведінки людини, граючи найважливішу роль у встановленні міжособистісних відносин, у постановці і досягненні цілей, в способах формування і розв'язання кризових ситуацій, що дає підстави розглядати його як основний фактор саморозвитку учнів старших класів.

При розумовій відсталості проблема вивчення самосвідомості має особливу актуальність, через те що розвиток самосвідомості в осіб з порушенням інтелекту – складний і тривалий процес. Це пояснюється тим, що всі психічні процеси, якості особистості, з якими пов'язана самосвідомість, у осіб з розумовою відсталістю мають цілий ряд особливостей.

Самоставлення особистості розуміється як складне когнітивно-афективне утворення, зрілість якого визначається якістю взаємозв'язку і ступенем узгодженості складових. Його структура складається з двох компонентів: раціонального ставлення до себе як суб'єкта соціальної активності («образ-Я» або категоріальне «Я») і емоційно-ціннісного ставлення до себе – переживання оцінки власної значущості як суб'єкта соціальної активності, які утворюють рефлексивне «Я».

Позитивне стійке самоставлення лежить в основі віри підлітка у свої можливості, самостійність, енергійність, пов'язане з його готовністю до ризику, обумовлює оптимізм відносно очікування успішності своїх дій у ситуації невизначеності. Негативне самоставлення є джерелом різних труднощів у спілкуванні, оскільки підліток з таким ставленням до себе заздалегідь упевнений в тому, що оточуючі погано до нього ставляться. Проблема гідності, цінності свого «Я» майже повністю поглинає його увагу, у зв'язку з чим рівень активності підлітка надмірно підвищується, ускладнюючи тим самим вибір адекватного способу взаємодії, його поведінка стає ригідною.

Самоставлення пов'язується із реальною життєдіяльністю суб'єкта через систему особистісних мотивів, але не є наслідком його знань про себе чи реакцією на певні аспекти власного образу «Я». Автор вважає, що кожен із емоційних компонентів самоставлення вносить самостійний вклад в інтегральне почуття «Я» («глобальне самоставлення»). Дана властивість називається адитивністю та полягає у тому, що зміна одного із компонентів

самоствалення (самоінтерес, саморозуміння, самоповага, самовпевненість, аутосимпатія) не впливає на ставлення до себе в цілому. Крім того, при відсутності порушень у структурі самосвідомості, зменшення одного із цих показників може бути збалансовано за рахунок іншого, таким чином, інтегральне чи глобальне самоствалення залишається на відносно стабільному рівні [1].

Особливості змістовних та динамічних характеристик "я-образу" розумово відсталих дітей у порівнянні з нормою досліджувала М. Матеєва [4]. Порівняння змістовних та динамічних характеристик "я-образу" учнів допоміжної та загальноосвітньої шкіл показало, що закономірності його розвитку у них мають спільне та відмінне. Спільним виступає: спрямованість розвитку самосвідомості від конкретних, недостатньо осмислених уявлень про себе до більш узагальнених, внутрішніх, психологізованих, обґрунтованих, а також залежність цього розвитку від інтелектуальних та особистісних якостей індивіда, від макро- та мікросоціальних умов. Разом з тим, "я-концепція" розумово відсталих учнів виявляється недорозвиненою і має особливості. Причина цього пов'язана з двома чинниками: загальним психічним недорозвитком дебілів та відсутністю сприятливих соціальних умов.

Самоусвідомлення потребує досить високого рівня сформованості розумової діяльності індивіда. Самопізнання як довільний процес, стає можливим тоді, коли завдяки пізнанню зовнішнього світу, являються добре розвиненими такі операції мислення, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення. Індивід аналізує вчинки людей, встановлює мотиви їхньої поведінки, порівнює себе з ними у різних ситуаціях, визначає думку про себе з боку референтної групи, виробляє узагальнені критерії оцінки себе та інших. У цьому складному процесі неабияку роль відіграє логічне мислення. Недорозвиток понятійного мислення, неспроможність до абстрагування та узагальнення, невміння встановлювати причиново-

наслідкові зв'язки є однією з причин несформованості уявлень про власне "я" у розумово відсталих школярів [5].

Побудова уявлень індивіда про себе як особистість значною мірою пов'язана з активізацією мнемічних процесів. "Я-образ" утворюється завдяки тому, що індивід сприймає себе як ціле у минулому, теперішньому та майбутньому. Через недорозвиток пам'яті у розумово відсталих цей процес порушується. Вони не пам'ятають свого дитинства, не можуть пригадати події, які відбувались минулого тижня, або, пригадуючи, перекручують їх, плутають послідовність подій. Образ власного минулого для розумово відсталих школярів постає у вигляді розрізнених фрагментів. Через це дебілам важко сприймати себе як цілісну особистість. Недорозвиток уявлень розумово відсталих школярів про себе як особистість є також наслідком властивої їм психічної пасивності, недостатності уваги. Вони не помічають специфічних особливостей предметів та явищ навколишнього світу. Ще складнішим для них є процес сприймання змін у внутрішньому світі людей та власному [2].

Значне місце в інтенсифікації самопізнання посідає уява, яка дає можливість індивіду прогнозувати свою поведінку в різних ситуаціях в майбутньому. Але саме уява, яка потребує високої психічної активності, творчого потенціалу, найбільше недорозвинена у дебілів, тому переважна більшість розумово відсталих не уявляє своє майбутнє, шляхів досягнення своїх мрій. Недорозвиток уяви також певною мірою зумовлює імпульсивність поведінки дебілів, оскільки вони неспроможні "побачити" кінцевий результат своїх дій, перш ніж виконають їх до кінця. Низький рівень сформованості уяви заважає олігофренам зрозуміти значення морально-етичних понять і виділити критерії для оцінки та самооцінки особистості.

Загальний недорозвиток мовлення, властивий дітям-олігофренам, позначається на процесі самопізнання та формування "я-образу". Словник

розумово відсталих нараховує дуже обмежену кількість слів, що позначають якості особистості. Часто учні не в змозі пояснити свої переживання, почуття, потреби через те, що не володіють відповідним поняттям. Бідність словникового запасу є однією з причин відсутності у дітей-олігофренів критеріїв порівняння себе з іншими, самоаналізу та самооцінки. Наслідком низької потреби у спілкуванні, несформованості діалогічного мовлення є низька потреба у самопізнанні. Порушення регулюючої функції мовлення призводить до розриву, невідповідності між уявлення школярів про себе та їхньою поведінкою [5, с. 32]. Прагнення і можливість адекватно оцінити себе з'являється, якщо в індивіда добре розвинена здатність до емоційної децентрації, уміння переводити себе із суб'єкта в об'єкт самопізнання. Факти свідчать, що здатність дивитись на себе, як на іншого, у більшості розумово відсталих школярів відсутня.

Отже, у підлітковому віці дитина робить значний поступ в усвідомленні своєї особистості. Самоставлення являє собою особистісне утворення, яке активно підтримується самою особистістю за допомогою різних компенсаторних тактик. Його функція полягає в сигналізуванні про сенс «Я» особистості. Для "я-образу" розумово відсталих дітей характерною є когнітивна примітивність та недиференційованість. Все це є ознакою низького рівня усвідомленості уявлень про себе як особистість, їх однотипності, шаблонності.

Література

1. Абрамова Г. С. Практикум з вікової психології: Навч. посібник для студ. Вузів / Г. С. Абрамова. М.: Академія, 1999. 320 с.
2. Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. СПб.: Речь, 2004. 54 с
3. Бэрнс Н. И. Развитие Я-концепции и воспитания / Н. И. Бэрнс. URL: <http://uadoc.zavantag.com/text/3358/index-5.html>

4. Горбатиx В. В. Самоставлення особистості як емоційний компонент самосвідомості.
5. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини : підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. К., 2008. 359 с.